

דרבנו של הרב ד"ר שמואל ק. מירסקי כסופר וכתוקר

חיים ליף

א

שרשיו של הרב ד"ר שמואל קלמן מירסקי היו נעוצים בתחום שערי ההלכה והאגדה. במקצוע זה התמחה וקנה את עולמו. אולם גופי-כשרונו יצאו לתחומים אחרים של מחקר וספרות — והוא התגדר גם בהם ותרם את תרומתו החשובה למקצוע ההיסטוריה, החינוך, המסה והביקורת. החוקר ואיש הספרות ירדו בו כרוכים והדמיון היוצר קסם לו ועוררו להיזקק לנושאים שבהם התגלו כוחותיו כסופר המבקש לתת דמות לא לעולם-מחשבתו בלבד, אלא לכל מראה עיניו ומשמע אזניו, לתופעות הטבע ולשיחת הבריות. ואמנם לבו היה פתוח למראות ורשמים, לקול המונם של החיים, לשאלות המנסרות בעולמנו, לרחשי הדור ולהגות האדם בן-זמננו.

הסופר שבו, המקפיד על הטעם הטוב, הסדר הנאה, הלשון הצחה והברורה — נתלווה אל החוקר הבוחן ובודק את המקורות בדיקה מעולה וזהירה ואינו מגיע למסקנה עד ששקל וליבן את כל הדיעות הנוגעות לענין והכריע ביניהן על יסוד עיון מדוקדק וניתוח מעמיק.

אף כשכתב על נושא מדעי, אם בתחום המחקר או המחשבה, תיבל את הרצאתו בתבלין של פתגמים נאים, משלים וסמלים ועיטרם עיטורי לשון וקישוטי סגנון שלעתים ריח פיוטין עולה מהם.

כל ענין שהיה דן עליו, כרך בו את הידע ההיסטורי בהווית הזמן, כי תמיד היתה אונזו קשובה להתרחשויות ההווה ולדרישות החיים. במאמריו ומחקריו על התהוות המשנה, למשל, הוא חודר לפני ולפנים של מאורעות הזמן שהשפיעו על רוחם של החכמים, על גישותיהם ושיטותיהם בבידור ההלכות, כינוסן, סידורן וקביעתן. בבחינה היסטורית הוא מבחין בין שיטתן של ר' יהושע ור' אלעזר בן עזריה לבין זו של רבן גמליאל, שהראשונים הגבילו את מעשי הכינוס לגביית עדיות וקביעתן של ההלכות כדי להצילן מן השיכחה בלבד, בעוד שרבן גמליאל גרס בירור ההלכה וקביעתה לחובה, "מעשה מחוקק". המסקנה ההיסטורית הנובעת מחילוקי-דעות אלה ברורה למדי.

על אף המבואות המרובים למשנה של חכמים אחרים שקדמו לו, מצא הרב מ. מקום להאיר ענינים שתומים הנוגעים לחיבורה, מיבנה, הרכבה ומהותה ולברר פרשיות בהתהוותן והתפתחותן של הלכות, שצילן מרובה מזמתן, ואפילו דברים שהם לכאורה מפורשים בדברי החכמים על סידור המשנה, לימודה וקביעתה, גילה הרב מ. בהם על ידי צירופם וליבונם משהו חדש ומקורי, שאמנם מצא לו סמך ושורש בדברי ראשונים ואחרונים, כגון בשאלת סתם משנה, הרב מ. חולק בשאלה זו על דעתו של ר"ח אלבק, במחקריו על עריכת המשנה, ש"סתם משנה לא נועדה להיות הלכה זמורין כן ושהאמוראים גופם נחלקו בדבר הזה ולא באו לידי הכרעה". מ. סובר, ש"סתם משנה היא לפי עצם טבעה ומטרת יצירתה — הלכה".

ב

כל שאלה וכל ענין שדן עליהם הרב מ. היה מאירם מתוך אספקלריה של הדורות. מעשי האבות היו משמשים לו סימנים למנהגי הבנים. במאמרו "לדמותו של חניך הישיבות הקטנות", הוא מזכיר את הסיפור בסוף מסכת מכות על רב, שהודעו מן הפסוק "ואבדתם בגויים", והוא שהנעו לייסד ישיבה.

הרב מ. נזקק לבעיות היסוד של החינוך והוא גילה בקיאות בבעיותיה. לפי דעתו "טובות השתים [=לשונות] מן האחת להעשרת נפשו של הילד ולפיתוחה הרוחני". במאמר הזה הציע קבלת המבטא הספרדי, כי אחר שההברה הזאת שלטת בבתי הספר הגבוהים ובמכללות, "אין עוד כל טעם ושום שכל באדיקות בהברה האשכנזית בלימוד הלשון כשפה חיה בבית הספר העברי הכל-יומי". חוש החיים והרגש האסתטי, האמנות והיופי הינחו את המחנך שבהרב מ. בבררו בעיות החינוך בדורנו, להציע שאת "התוך", הגרעין הפנימי, יש לתת בכלים נאים ומשוכללים ושיש "לנהוג סילסול בביטוי המדוייק והנמרץ, המוסיף לוויית-חן ללשון כנגד הביטוי המרושל והמשולל כל יופי". בבעיות החינוך נוגע הרב מ. בענינים דקים ועדינים, ואף קשים ומסורבים, שכמה הלכות-חיים תלויות בהם, והם, ענינים אלה, יוצאים לתחום ההיסטוריה, הפילוסופיה והחברה והתפתחותה, כגון טעמי המצוות ומקומן לאור השינויים המהפכניים בכל מקצועות החיים והמחשבה בתקופה החדשה. הרב מ. נוהג חופש בביאורי ההלכה, בגבולות הדת והמסורת, מבלי לסטות כמלוא גימה מרוח תורתנו, והולך אצל הנאורים שבחכמי ישראל, כהרמב"ם והרב קוק ונאחו בשיטותיהם בהסברת כמה מן ההלכות, כגון טעם איסור בשר בחלב (ש"כל עיקרו של הטעם הוא כדי להזכירנו שאין זו זכותו הטבעית של האדם לאכול בשר, ורק התורה התירה לו, והיא שאסרה עליו בשר בחלב

כדי להגבירו ועם זה להכניס לתוך תודעתו שאין הוא נוהג באורח טבעי בעצם אכילתו בשר").

והוא הדין בענין הקרבנות, שהרמב"ם טרח הרבה להסבירם על יסוד הפולחנים הפראיים שהיו נוהגים אצל העמים מימים מקדם. הקרבנות באו לחנך את בני האדם, לכוון את לבם, לפי נוהגם ומושגיהם בימים ההם, לשמים ולטוהר הלב והמידות. אולם כאן צפה השאלה: מדוע נבקש חידוש הקרבנות לעתיד לבוא? אף-על-פי שהרמב"ם אינו נותן תשובה ישירה לשאלה, הסיק הרב מ., כאילו מדרך הסברתו, שחוק ההדרגה מותנה במצוות התורה. חורבן הבית הפסיק בצורה שרירותית את מסכת החיים הדתיים, כפי שהיו נוהגים בשעתם, ועל כן נתפלל לחידוש ולהמשך ריקמת החיים האלה עד שיגיעו באורח טבעי לנקודת-התפתחות חדשה מבלי לשנות כלום מן המטבע שנטבעו בה לראשונה.

מובן מאליו שבשעה שהוא דן על החינוך ידגיש את ערך לימוד המשנה, שלחקירתה הקדיש כמה ממחקריו, כי במשנה „נשתמר... טעם התורה שבעל-פה אף לאחר שנכתבה והיא המייחדת את ישראל ומבדילה אותו מן העמים אחרי שקיבלו את תורתו שבכתב"...

אף במאמריו בעניני השעה, שיחתו של הרב מ. היא שיחה נאה. הוא שואב את הדברים מן המציאות החייה, אך משלב בהם גם נסיונות העבר ומתבלם במשלים, בדברי חכמה, ולעיתים באימרות שנונות וחריפות, הקולעות אל הענין הנידון, שהעלן מן המקורות, כיד הבקיאות הרבה שהיתה טובה עליו. כמעט בכל מאמר ומאמר של הרב מ. גילה כשרון פרשני מובהק, שעם כל הנטייה ל„דרש“, השליט בהם את ההגיון והרצאותו מסבירה את הענין בצורה הדרגתית של מוקדם ומאוחר. וכך גם במאמר „לדמותו של חניך הישיבות הקטנות“, כשהוא דן על מטרות בית-הספר הכל-יזימי, הוא מתחיל ב„אלף“ ומדגיש את ערך ידיעת המקרא לשם השתתפות בחיי בית-הכנסת. הוא מציין, שמורים למקרא נקראו בשם מקריים ומתחקה במאמר הזה על המטרה המתגלמת בלימוד התינוקות לפנים, ומן העבר הוא מלמד גזירה-שווה על ימינו אנו.

השקפת-עולמו של הרב מ. נשענה על יסודות התורה לפי השתלשלותה המסורתית-ההיסטורית והוא ראה את בעיות דורנו וחינו דרך האספקלריה המאירה של ערכינו הנצחיים, השאיפות והיעודים, שהם חלק מהותי של היהדות בת-הדורות. אולם השקפה זו לא חייבה יחס עויין וקנאי לתנועות שהתייצבו על דרך התחייה הלאומית והתרבותית ושלא הקפידו על העקרונות

הדתיים, שהיו יקרים להרב מ. התחייה המשולשת של העם, ארצו ההיסטורית והלשון העברית כשלעצמה תכלית נשגבה של היהדות ומיטב חזונה, ולפיכך כל מי שעושה למען התגשמות רעיון התחייה מקיים ממילא את ערכי היהדות המקודשים וסופם שהמאור שבהם יחזירם גם לאורח-החיים הדתי, לקיומה של התורה, חוקיה ומצוותיה. הרב מ. לא חשש לשתף פעולה עם ה"חילוניים" שבתנועה העברית באמריקה ונתן לה מכשרונותיו, מרצו וענותו. לא היו כמעט ועידה עברית, כנס ומפעל מטעם ההסתדרות העברית באמריקה, במשך כל"ה השנים האחרונות לחייו ללא השתתפותו של הרב מ. ולרעיון העברי, במובנו התרבותי-הרוחני הרחב, הקדיש הרבה מהגיגיו. וכה היו דבריו בוועידה הכ"ז של ההסתדרות העברית באמריקה, בתמוז, תשט"ז¹:

"עתה העברית אינה רק הלשון הרשמית, היא הלשון הטבעית, אף על פי שתחיתה היא אחד הנסים הגדולים ביותר שאירעו בימינו. נעמיד את עצמנו באורו של מחייה הלשון העברית ונחדיר את ההכרה בלב כל יהודי אמריקה, שכדי להיות לאום אחד עלינו להשליט את דעת הלשון העברית והדיבור העברי באמריקה".

מאמונתו בתחיית הלשון העברית לא נגרע דבר גם כשהכיר יפה שאין התנועה העברית תנועה עממית ושרק יחידים, יחידי סגולה, נתנו את ידם לה, כי האמין שיחידים אלה משמשים גורם מניע ומעורר לחוגים ומפעלים נרחבים יותר. ועוד: העברית היא מקור וכלי לכוח היצירה המקורית של עמנו. כתיצירה זה, שהרבה פנים לו, שומר על יחודנו וסגולתנו כ"עם הספר". גם עמים אחרים הם עמי הספר, אבל הללו, הספר — התנ"ך — הוא סוף-פסוק אצלם, בעוד שאצל ישראל הרי כתיצירה, שהוא שואב מן הספר הולך ונמשך, מתגבר ופורץ למעמקים ולמרחקים.

וכאן הוא זורע אור חדש על המשל שנאמר ביוסף — דמות-סמלה של יהדות אמריקה — שה' שלחו למצרים למחיה. הרב מ. מדגיש את הקו העברי שבדמותו — "יוסף העברי". על משה נאמר: "איש מצרי הצילנו". יוסף התגאה ו"הפגין" את עבריותו — "גנוב גונבתי מארץ העברים". העברית היא סימן מובהק להשתייכותנו הלאומית ולעצמאותנו הרוחנית. אף זר יבין זאת. הרב מ. מביא מעדותו של המבקר האמריקני הידוע אדמונד וילסון, שסיפר² איך למד את ספר בראשית במקורו "והוא ראה כל אורח-החיים היהודי, תולדותיו וקורותיו, באור חדש".

העברית לא היתה אצל הרב מ. ענין של דרש נאה, אלא של עיקר

(1) "מאז ועד עתה", הדאר, שנה לה, גליון לג.

(2) בניו-יורק, 4 במאי, 1954.

גדול בחינוך ובהיים. בתכנית שהציע להגברת הפעולה העברית גילה מעוף-דמיון וכשרון-המעשה³, שישן וחדש נשקו בה יחד. בין ההצעות: יסוד עתון עברי יומי; הקמתם של בתי-כנסת, ששפת הדיבור, הלימוד וההטפה בהם תהיה עברית; הפצת ספרים והצגת מחזות עבריים. ועל הכל — העברית הוא המכשיר היעיל והנאמן ביותר לקירוב לבבות בין מדינת ישראל והתפוצות. וכדי שלא יגבה הר בשטח זה, הטיף להנהגת המבטא הישראלי בבתי-הספר העברים באמריקה ולהקפיד „על שמירת הלשון העברית בכל חינוך, דקדוקה ונעמה“, כי „אנשי יהודה שהקפידו על לשונם נתקיימה תורתם בידם“.

ד

ציון וירושלים היו תמיד במרכז מחשבתו וענייניו. מירושלים יצא ואל ירושלים היה שב, מתבשם מאווירה כשהוא נמצא בתוכה ושואף את צילה כשניתק ממנה וטולטל כמה פעם תת"ק מילין ממנה. בכל פעם שביקרה, ראה את בירת ישראל ראייה מחודשת. בתש"י, שלוש שנים לאחר ביקורו הקודם, הוא מתאר את הדרך לירושלים, את הכניסה אל העיר, את שער-הגיא, שער הגבורה, והוא מצרף מראה-עינים להלך-נפש⁴:

„כנגד לבות-אבן מענייך ומרעיביך עומדת אבן-לב זו של מגיניך ומציליך. חרב עטופת עלה זית, סמל צבא ישראל המבקש שלום עם היותו מוכן לקרב, זועקת מקיר המצבה על הדמים שנשפכו סביבותיך, ירושלים, להצילך מחרב המדבר“.

ברשמיו יפקוד את הישובים בסביבות ירושלים, והאנשים השוכנים בתוכם ובלשון ממוזגת ישן וחדש יעלה דמויות ויתאר נופי טבע ואדם ועיניו משוטטות בכל פינה ופינה בעיר ועוקב אחרי החידושים מאז ביקורו הקודם. והוא כותב על הדברים לא כאדם שבא מן החוץ, אלא כאדם הבקי בכל הוויות המדינה ורואה ראייה בהירה ומפוכחת את המציאות ומכיר בכל בעיותיה של המדינה לא רק להלכה אלא גם למעשה. בעיקר נתן את דעתו על קשר בלתי-נתק זה שבין המדינה והתפוצות וייחסי-הגומלין ביניהן. מכיוון שכל תופעה שלילית בסדרי המדינה עלולה לרפות את הקשר הזה לא נמנע מלהצביע על הנגעים והפגמים מתוך כוונה לסייע לתיקונם, או לסילוקם. בראשית שנות החמישים הפך בביקורת שמתחו כמה יהודים אמריקנים, שאמרו להתיישב בארץ-ישראל ונתקלו ביחס קלוקל של הפקידים במדינה. הרב מ. התחקה על מקור היחס הזה. בארץ דימוקראטית הפקיד רואה כחובתו לשרת

(3) המצע לתכנית נתפרסם בהדאר, שנה ל"ד, גליון כ"ט.
 (4) „ציון וירושלים“, ארץ וימים, ירושלים תשי"ג, עמ' שכב.

את האזרח. יהודי אמריקה נפגעו קשה כאשר נהגה בהם הפקידות בארץ במידה הפוכה מזו, כאילו גמלה חסד עמתם כשהודקקה להם וטיפלה בהם טיפול "מגבוה"⁵.

כדרכו, מוצא הרב מ. סימוכין לחילוקי-דעות אלה על דבר תפקידו של המושל במקורותינו ומברר את עמדת היהדות לשאלה הזאת. ר' אברהם אבן עזרא קרא תגר על קביעתו של ר' סעדיה גאון, ש"האדם נכבד מן המלאכים" והסתייע בראיות מן המקרא, שאפילו הנביאים חלקו כבוד למלאכים. אך טענתו זו של הראב"ע הופרכה על-ידי חכמים אחרים, כגון ר' מאיר ׳ גבאי בספרו "עבודת הקודש", שקבע "שכל החזק מחברו מצווה על החלש לעבדו ולשמרו".

ה

על דמותה הרוחנית של המדינה דן בכמה ממאמריו⁶. המאבק התרבותי במדינה נתון בשלושה תחומים: התחוקה, הדת והלשון והספרות. לא כיסופים לציון בלבד הולידו את הציונות, הגורמים לה היו: האנטישמיות, השנאה לחיי גולה והרצון להקים מדינה עצמאית וריבונית. מדינה זו מן ההכרח שחוקיה יתבססו על יסודות היהדות ההיסטורית, שעיצבה את רוח עמנו וקבעה את דמותה במשך הדורות. כל הסטיות מן הזרם ההיסטורי הזה והנסיונות ליצור בצורה שרירותית אורחות-חיים וסדרי חברה בניגוד להתפתחותם המסורתית וגילויים בתורה שבעל-פה, נידונו לכשלון. האיסיים, הקראים ודומיהם נפלטו מתוך היהדות ולא יכירם מקומם בה. מכיון שהמדינה היא תולדת ההשתלשלות ההיסטורית שלנו, הרי יש לנהוג מתינות וזהירות בחקיקה שלא תסטה מתורת החיים שהביאה אותנו עד הלום. יש ליצור לכן רשות עליונה של אנשים הבקיאים בהלכה שתברר ותלבן את החוקים המוגשים ל"כנסת" לאישורה לפי רוח תורתנו והומן.

בתחום הדת גרס הרב מ. שיתוף מלא בין מדינת ישראל לתפוצות. אחרי חורבנם של מרכזי החיים היהודיים באירופה, על יהדות אמריקה לשמש חיל-מילואים למדינת ישראל ולהכשיר את עצמה לכך על-ידי התעצמות רוחנית ותרבותית, עלייתם והתערותם של טובי הנוער היהודי האמריקני בארץ. אשר לתחום התרבות והרוח, הלשון והספר, יש להשתחרר מהשפעת-הלעז הנפרות שהשתלטה בארץ ישראל, מן החיקוי לגויים, ולא תמיד של המתקנים שבהם. כאז כן עתה, האומרים ככל הגויים בית ישראל — היה

(5) "אורח חיים דימוקראטי", שס, עמ' שיג.

(6) כגון במאמר "היהדות על פרשת דרכים", הדאר, כרך מב, גליונות י, יא.

לא תהיה, כי «אי־אפשר לדבר בנשימה אחת על עליונות הרוח ועל אור לגויים, כשמנסים לחקות אותם גויים בכל דרכי החיים».

המסכת הרעיונית של הרב מ. מתובלת ראיות והוכחות, דברי עדות וסמך מראשונים ואחרונים והיא מוארת באור הנסיון ההיסטורי. הרב מ. מדגיש הדגשה יתירה את המקום המרכזי שתפסה התורה שבעל פה בתודעת העם ובהליכות חייו. העיד על כך יוסיפוס בספרו «קדמות היהודים, נגד אפיון», ובימינו — מן המצויינים שבאנשי־הרוח⁷.

הרב מ. לא התעלם מכל הקשיים שבמיוזג גלויות והוא ידע ש־העם במדינה מוצבר מכל העולם, ומזרח ומערב נפגשו בו⁸ ולא על רגל אחת נוכל ליצור תרבות מקורית הטבועה בחותם מסורתנו הרוחנית הגדולה. הוא עמד גם על הצורך בחידוש, לא בתוכן, שהוא צריך להיות כולו שאוב ממעיינות־היצירה המקוריים, אלא בצורה, בגישה, בסגנון הדברים ובאמצעים האמנותיים. בדברו על הצורך לקרב את העם אל הספר⁹, הטעים, שהספר — גם הישן, צריך להופיע בלבוש חדש, כדי שיוכל העם בימינו לקרוא בו ולהבינו. הד רעיון הכינוס של ח. נ. ביאליק (במאמרו «הספר העברי» ועוד) עולה מדבריו של הרב מ. ומהצעותיו לעשות את ספרותנו העתיקה «שווה לכל נפש» על־ידי הוצאות «מעודכנות» של ספרי היסוד שלנו, כי «פירושים שהספיקו לזמנם ולמקומם, נמצאים חסרים, או מיותרים, בזמנים ובמקומות אחרים, והם צריכים לפשוט צורה וללבוש צורה, לפי טעמו ומערכי רוחו של הלומד [בדורנו]». ועוד רעיון אחד, שחזר עליו בגלל ערכו ההיסטורי וחיוניותו בזמננו, ועשה הרבה למען חידושו והחיאתו — «ירחי כלה», המוסד שרווח בבבל, ושהקימו רב, מייסדה של ישיבת סורא, למען הפצת התורה בעם. במפעלי חייו — הוצאת ספר השאלות דרב אחאי גאון, עריכתם של המאספים «תלפיות», «סורא» ו«פרקים», ייסודה של האקדמיה העברית ועוד — הגשים חרב מ. במו ידיו את רעיון הכינוס וזכה אזניים של בני תורה ומשכילים שבעם לספרותנו העתיקה.

1

היצר הסיפורי והכשרון הציורי של הרב ד"ר שמואל ק. מירסקי היו מתלקחים בכל טיול ומסע שערך «ברחבי העולם» בכלל ובמדינת ישראל בפרט. הוא עשה ימים כלילות בחדרי תורה וחכמה, אך לא מנע את עצמו

(7) חיים הזו: «תורה שבעל־פה היא שעשתה אותנו לעם עולם, ולא ספר התנ"ך... דב טז: «התנ"ך — ספר־הלכות של האומה, הגמרא — ספר־הבגרות של האומה». אברהם קריב: «לא על ספרותנו [החילונית] שקד עמנו... אלא על תורתנו». (8) «התורה והעם», הוצאת שנה מא, גליון ד.

מלהזין את עיניו בזיו והדר העולם ומלהתחקות על הליכות בני-אדם, מהם אנשי סגולה ומהם פשוטי עם. רשימותיו בספרו „ארץ וימים“ וציוריו, תיאורי גוף ואדם, שעדיין לא נאספו בספר, שוקקים תנועה וחיים, מראות ורשמים, שהיה מסגנם דרך מחשבתו הפוריה וחזון לבו שגישור בין עבר לעתיד ושיווה לחזיונות חולפים ערך קיים ומתמיד. וכן להפך, כשהיה דן בעניינים מופשטים, בנושאים שהם, כביכול, מסולקים מן המציאות של ימינו, גילה בהם נקודה אקטואלית והנושא לבש חיוניות וערך למציאות שלנו כיום. ואם תגובתו היתה תמיד תגובה יהודית — שהרי היה קשור בכל נימי לבו להוויה הישראלית ההיסטורית, לבעיות הקיום היהודי בימינו ולשאיפות התקומה והתחייה, — הנה היה חוגג-התעניינותו רחב ו„חיבק זרועות עולם“. כל התרחשות בעולם עוררה בו הדים ותגובות וחומר לדין ועיון בשאלות שגופי חיים תלויים בהם. כך הוא נושא את דברו על הכח האטומי שנתגלה בעולם⁹. הוא רואה בגילוי זה ראשית תקופה חדשה, אם לברכה, או, חלילה, לקללה, לאנושיות, ככל התגליות והאמצאות הגדולות. משל למה הדבר דומה? „לשמיר, שהיה טמיר מעין האדם ומופקד ביד תרנגול הבר, ומה היה עושה בו? בוקע בו שני טורים שוממים ומכשירים לישוב ולהפראה, אולם משנתגלה השמיר לבני-אדם, הלך תרנגול הבר וחנק את נפשו“ (גיטין ס”ח). הרב מ. מסיים משל זה של מציאות ואגדה בשאלה, שתשובתה בצידה: „ולמה? פן ישתמש בו האדם להזיק לעולם במקום להועיל לו“ (מהרש”א שם).

וכן גם יקרב רחוקים וידרוש סמוכין בין תופעות ומאורעות הווה ברשמיו מטילונינסיעותיו ברחבי אמריקה, „על הים ואיי הים“ וביקוריו התכופים בארץ-ישראל. הרב מ. עצמו מרמו על דרך תפיסתו את התרחשויות הזמן ובחינתן לאור הנצח¹⁰:

„אין פרשה היסטורית חוזרת בלא דבר שנתחדש בה, ומכאן אזהרה רבה לדימויים. אך צד שווה ישנו בפרשות היסטוריות חוזרות. ואין טוב להבהרת ההווה מבדיקתו לאור העבר“.

נאמן לגישה זו, עומדת לו בקיאותו העצומה בתולדות ישראל וספרותו, למצוא הקבלות להוויות ימינו בקורות עמנו בעבר ובאוצרותינו הקדומים. הסתייעות זו בעבר, אינה רק לשם „דרוש וקבל שכר“, אלא בחינת „בינו דור ודור, כי כל המקוים לו לא יכשלו“. בעצם ימי המאבק של הישוב היהודי בארץ ישראל על נפשו וחרותו, כשפליטי אחינו, ניצולי כבשני ה־אש, ציפו בכליון עינים לפתיחת שערי ציון, כתב הרב מ. כדברים האלה¹¹:

(9) „על פרשת נהרות“, בארץ וימים, עמ' קפ”קצד.

(10) „תנוכה עם שחר באשדות גיאגדה“, שם, עמ' קצח.

(11) „שבת באטלנטיק סיטי ב. חבלי משיח“, שם, עמ' רג”ד.

„עתה אחוזים אנו שלא מרצוננו בחבלי משיח בכל מלוא מידתם וכמיצוי עומק פצעים... מדהימים באמיתם האיזומה דברים שנאמרו בתשובת שאלה מרב האי גאון על ענין הישועה, שנדפסה בטעם זקנים: ויגוסו וילטו למדינות רחוקות ויגידו מה שראו בעיניהם, שנאמר (ישעיה ס"ו, י"ט) ושמתי בהם אות ושלחתי מהם פליטים". והרב מ. מוסיף שאלה, שמאירה את ההווה באור־שלהבת העבר: „האם אין את הרצח בעצמם ובבשרם של אחינו הפליטים הד ועד נאמן לדברים אלה?”

ז

בכל מקום בעולם שהגיע אליו הרב ד"ר מירסקי, במכסיקו סיטי, בלונדון ובפאריז, ובמקומות נידחים יותר, ביקש את אחיו והתחקה על מצבם בהווה וגלגולי חייהם, חיי חומר ורוח, בעבר, כשהוא תוהה על דרכי הגורל ההיסטורי, דרכי ההשגחה, בבקרו את קאמבריג' ואוקספורד לשם אוסף כתבי־יד (כפירוש ר' יונתן מלונדון ור' יהודה מן הענווים, שאילתות הרב אחאי גאון וכדומה, שהוציאם לאור עולם, לאחר שנות עבודה שקודה ומדוקדקת על התקנתם), עמד על טיבם ואופיים של שני מוסדות ההשכלה והמדע באנגליה, מיד צף במוחו הדמיון בינם לבין סורא ופומבדיתא, והקבלה זו מעוררת מחשבה, נוקבת וחודרת לתוך־תוכו של גורלנו ההיסטורי¹²:

„עמדתי על אחד הגשרים העוברים על פני הנהר קאם (מכאן השם קאמברידזש) והגיתי בנהר דיעה ובפום נהרא ובפום בדיתא ובכל אתם נהרות בכל שהתורה בנתה לה בית על שפתם. איה אותן ישיבות יקרות ששימשו בתי יוצר לתלמוד הבבלי ובנו אב לכמה מוסדות תורה וחכמה בישראל ובעמים? על אדמת נכר נבנו ולפיכך לא נתקיימו, ומקומן לא יכירן”.

הצייר שבהרב מ. התמוג בהוגה־הדעות ומזיגה זו של הסתכלות והלך־נפש אופיינית היא לגבי רוב רשימותיו־מסותיו שבהן הוא מספר על טיוליו ופגישותיו, כשיצא מאהלז של תורה וקלט, בין הפרקים, רשמים מן העולם ומלואו. יצר הצייר שלו בא על סיפוקו ברשימות אלה, שקול החיים מנסר בהן וצבע ואווירת המקום, — חינו, רוחו וריחו, — משתקפים כבאספקלריה מאירה. ברשימתו על סארטוגה יתאר את הרחובות שבה, את מלונגיה וגניה, את עברה, בוגיה, מעינותיה, אגמיה ומירוץ סוסיה... ואת תיאוריו הוא מעטר בחן אגדות הודיות עתיקות¹³:

„... קודש הוא האגם ל"רוח הגדולה" ואין רשות לשטים עליו בסירה

(12) „מחוף אל חוף: קאמברידזש ואוקספורד”, שם, עמ' ריו.

(13) „סרטוגה”, שם, עמ' רנו.

להוציא דיבור מפיהם כל אימת שהם על המים. מי שעובר על זה — סירתו מתעלמת מתחתיו והוא יורד מצולות"...

וכן יתאר בפרוטרוט שכונות ורחובות בשיקאגו, מראות ותופעות שנעשו בידי הטבע ובידי בני-אדם, כגון תיאור בית-הנבאת "למדע ולחרושת" מיסודו של יוליוס רוזנוואלד («כיפות ירוקות וטורי עמודי שיש משווים לבית דמות היכל»).

המשל והאגדה, ולעיתים גם הפתגם השנון, אימרת-הכנף השנונה ופקחות עממית מוסיפים טעם וענין למסופר. המשלים והדימויים שאובים ממקורות ספרותנו העתיקה והחדשה והדברים רצופים, כאמור, מושגי מסורת, דת ותרבות ישראל. כשהוא מתאר את מראה עיניו ממרומי המטוס, מופיעה יבשת אירופה מזה «כמין הר גריזים» («אדמה צהובה-אפורה, עטופת ירק ומאירה בזהרי חמה») ויבשת אפריקה מזה «כמין הר עיבל» («אדמה אפורה כהה ללא סימן ירק, רק צוקי סלעים שחורים מזרי אימה מכסים אותה»). הרב מ. הולך ורוקם את ריקמת הציור של מראות טבע, על דרך ההקבלה המהרשית שהדים עגנוניים עולים הימנה¹⁴:

«עננים עונדים צואר הצור (= של גיבראלטאר), שוכנים על כתפיו ומוסיפים לו מן ההוד שבסוד. אף-על-פי-כן לא הרגשתי בו מאותה הרוח השורה על צורי יהודה. יש בצור גיבראלטאר משום הבטחון בכלי הברזל והפלדה האצורים בו, אבל אין בו משום הבטחון ביוצרו. לא כצורי ארץ ישראל צורי ארץ העמים, שלראשונים נדווג שם אלקים כשנרדף ומזוהה עמהם».

היה בו ברב מ. ממידת הכתב-הרשם הוריו בעל חוש עתונאי מפותח התר אחרי הוויות חיים, מצרפן למסכת רבת-ענין ובא עד תכליתן. צירוף כזה של רשמים חיים, הגות, מסורות ואגדות, סמלים וגזירות-שוות זרועים על פני רבים מפרקי הספר «ארץ וימים» ורשימותיו בעתונות העברית. בפאלירמו, בירת סיציליה, למשל, הלך לראות את בית הנבחרים «כדי שאזכה ואבחין בינו לבין הפארלאמנט בירושלים, בירת ישראל». אך גם «הדבר כשלעצמו» ענין רב בו, העשוי לעורר התפעלות והתפעמות הלב, כגון בתיאורו את הר וויזוביוס שעל-יד פומפיה העתיקה, ההר שקיפח לא אחת חיי בני-אדם והם שבים אליו וחובקים את מרגלותיו, כי «כך דרכו של עולם, אחרי מבול של אש, כשל מים, נוטע הנמלט כרם ושותה יין ומתנחם מעצבונו».

הרב מ. ראה את הדברים ראייה רעננה והמראות עוברים דרך מצרף תודעתו היהודית-ההיסטורית. כשהוא רואה את פיסלו של אפולו בכיכר הפזרום של פומפיה, הוא קורא: «לא אשתחוה לנוכח פסלך, אפולו, כשאל טשרני-

(14) «בין גלות לארץ: צור גיבראלטאר», שם, עמ' רעה.

חובסקי", כי לפניו כרעו והשתחוו עובדיו, שיצאו לאחר מכן להחריב את בית-המקדש... והרב מ. עושה את חשבוננו היהודי עם פומפיה ובניה, חשבון המשתרע על פני תקופות רבות, חשבון שהסתיים ב"כי טוב": בחרבותיה "יתהלך עולה למדינת ישראל החדשה אחרי אלפיים שנות תוהו שהביאו עליה"...

ח

הסופר והחוקר שבהרב ד"ר מירסקי השלימו אחד את השני. גם דברי תורה, מחקר ומדע צריכים להינתן בכלים סגנוניים וספרותיים משופרים. על כן שקד כל כך לשוות צורה נאה לחומר שפירסם ב"תלפיות" וב"סורא". אף-על-פי שעבודת העריכה המדוקדקת הכבידה עליו וגולה הרבה מעותתיו לא ראה את עצמו פטור מלהיזקק לה. משנתו היתה משנה סדורה וברורה והרצאתו — סבירה ונוחה. הוא ביקש מן הספרות התורנית זיקה למציאות, כי "ספרות ההלכה היא על פי עצם גדרה ומהותה מחוברת אל החיים"¹⁵. ואמנם מסכתות שתכניהן יצאו מכלל הנהגה החי, נתמעט לימודן ובכללן המסכתות שעסקו במצוות התלויות בארץ. מתי נתחדש לימודן, העיון והדיון בהן? כשהתגברו העליות לארץ ישראל. אמור מעתה, "שהרחבה וצמצום בספרות ההלכה היו תלויים מאז ומעולם בהרחבה וצמצום שבחי העם, ואילו הרחבה זו וצמצום זה היו תלויים בחיבור העם אל ארצו ובתלישתו ממנה".

עם תקומת מדינת ישראל הגיעה שעתה של ההלכה להתרחב. ב"הרצאות על ההווי היהודי במדינת ישראל" הקיף הרב מ. תזויות החיים והתרבות במולדת העברית מתוך השקפה כוללת זו של מרכזיותה. שבע עשרה ההרצאות בספר משמשות מעין מדריך קצר להווי הישראלי אגב הסברתם של גופי חיים ויסודותיה של המדינה ובחינתם של עיקרים, ערכים, ומושגים בהלכות התלויות בארץ. הרב מ. ראה בהדפסת ספרי ר' מנחם המאירי והפצתם בדורנו אות ומופת על שיבה לדרך ההגיון ואל שיטתו בפירושו, "מן הפשוט אל המרכב ומן הידוע אל הבלתי-ידוע". לפי דעתו, השפעת ארץ ישראל היא זאת, שהרי גם במאה השש עשרה, כשגברה העלייה לארץ, נתפשטו העיון והלימוד בספרי המאירי, "מכאן שעצם החיבור אל הארץ ואל החיים מחייב זיקה להגיון ולטעם לשוני וספרותי".

על אף כל העשיות הציבוריות המרובות, העבודה החינוכית, העריכה והכתיבה העתונאית היה לן באוהלה של תורה ומחקר ושקד על בירור וליבון כ"י של ראשונים ופירש תרומתם של אחרונים בספריו שכתב וערך, ב"מבואות

למשנה, ב"בין שקיעה לזריחה", ב"ספר ההדרנים", ב"מוסדות תורה באירופה בבנינים ובחורבנם", ב"אישים ודמויות בחכמת ישראל באירופה המזרחית", ועל כולם — בכרכי השאילתות דרב אחאי גאון.

בספר המונוגרפיות וההערכות ההיסטוריות "בין שקיעה לזריחה" ריכז הרב ד"ר שמואל ק. מירסקי חומר רב ומגוון על גדולי ישראל שהשפיעו השפעה עצומה על החיים הרוחניים והחברתיים של עמנו לתקופותיהם — מר' סעדיה גאון עד הרב קוק. במחקרים אלה הוא עומד בפרוטרוט על התנאים החברתיים, המדיניים והכלכליים של התקופות, בפרט בתקופות מעבר, כשהתורה חזרה על אכסניה חדשה, לאחר חורבן הבית, קודם בבבל ולאחר מכן בצרפת ובפרובאנס, בפולין ובליטא, ולאחרונה — במדינת ישראל. המרכזים בגלות גישרו גשר בין שני קוטרי-זמן — עבר ועתיד.

במחקרים האלה לא היה אמנם חלוץ. לפניו כבר נתחברו ספרים ומחקרים רבים על האישים שכינס בספרו ועל פעולתם. אולם אין בית-המדרש — ומחקר — ללא חידוש. בכמה שאלות ביחס לאירועים היסטוריים ופרטים ביוגרפיים הפריך הרב מ. את דעותיהם של חכמים כאפטוביצר, גרץ, הרכבי, א. ה. ווייס, שי"ר ועוד (בנוגע לתאריך של לידת רש"י, או מהימנותה של אגרת רב שרירא גאון, למשל). מן המחקרים המצויינים הוא הפרק על ר' יואל סירקיש, בעל ה"ב"ח. על יסוד הערות ורמזים בודדים רקם הרב מ. ריקמה היסטורית שלימה ונאה על מעמדו החברתי והשפעתו על דורו של ה"ב"ח. בפרקים על ר' ישראל, מחבר "פאת השולחן", שעזב את שקלוב ועשה את דרכו לארץ ישראל, ועל הרב קוק מתקרב הרב מ. לתקופתו ולאחת מן הבעיות הדתיות שצפו ועלו לאחר תקומת מדינת ישראל — חידוש הסנהדרין, שהוא דן עליה מבחינה היסטורית ודרישות זמנו.

ט

אין ספק שגולת-הכותרת של עבודתו בתחום חקר ההלכה של הרב ד"ר שמואל ק. מירסקי, היא הוצאת שאילתות דרב אחאי גאון בביאוריו והערותיו. המבוא הגדול שצורף לכרך הראשון על י"ב פרקיו מקנה לנו מושג ברור מטיב המפעל הגדול, שהשקיע בו הרב מ. כשרון ועמל רב. סיעו לו בקיאותו העצומה במקורות, כח"בחינתו החרוף וכשרון הסידור והבנייה שלו. חילופי הנוסחאות, שינויי הגירסאות וההשוואות וזיהוי המקורות כשלעצמם הם פרי עבודה מדעית קפדנית ומדוקדקת. על היקף ביאוריו והערותיו נעמוד כאשר נשוו לשני הפירושים שצירף לחיבור — פירוש ר' שלמה בר' שבתאי ענו (ר"ש) ופירוש ר' יוחנן ב"ר ראובן (ר"י). אף פירושים אלה הוציא הרב מ. מאפילה לאור עולם. אולם שני הפרשנים גם יחד הניחו להרב מ. בקעה רחבה להתגדר בה.

במבוא שלו לכרך הראשון מביא הרב מ. את הדעות השונות של חכמים וחוקרים על טיב ספר השאילתות, וביניהם ר"י רייפמן, ר"ל גינצבורג ורייזנאפשטיין — וכולם תמימי־דעים שספר דרשות הוא, שנאמרו ב"פירקי" — "השיעורים שניתנו בשבתות ובימים טובים לתלמידים ולעם" ושנועדו לציבור "ללמד ולהורות לישראל דברי איסור והיתר"; ב"שבתא דרגלא" ובשבתות "כלה", כלומר — בשבת "שהיו מתקבצים בה חכמים לבי ראש הגולה" ובאסיפות אלה שנתקיימה בירחי ניסן ואיר, שבהם היו מתאספים החכמים "לדון על הסדר במסכת אחת מן המשנה", והיא נקראה בשם "מסכת כלה" ולימודה היתה חובה על התלמידים.

הרב מ. מפרט את המוסדות שבהם נלמדו השאילתות והוא מראה על היחס שביניהן לבין הלכות גדולות. דעתו כדעת החכמים (כגון ר' א. אפשטיין) שר' שמעון קירא, שחיבר את ההלכות הגדולות בסורא, השתמש בשאילתות ובהלכות הפסוקות של ר' יהודאי גאון כבמקורות עיקריים. וכבר ציין רב שרירא גאון דבר זה, שהלכות גדולות שאלו משאילתא דבהעלותך. ועל פי עדותם של הגאונים קובע הרב מ. שקדם זמן חיבור השאילתות גם להלכות פסוקות.

הרב מ. תיאר את תבנית השאילתא, או הרכבה, וגילה שהיא מתחלקת לארבעת החלקים: א. מימרות המשמשות מעין פתיחה לבעיה («מעין: הא פשיטא והא מיבעיא שבש"ס»); ב. הבעיה עצמה, שפותחת בלשון: ברם צריך את למילף («ושנתקצר ברוב הפעמים ע"י המעתיקים לברם צריך, ולברם בלבד»); ג. הדרשה («הנפתחת בברכה: בריך שמיה דקב"ה דיהב לנא אורייתא ומצותא על ידי משה רבנא לאלפא עמיה בית ישראל»); ד. פתרון הבעיה (ולשונו: «ולענין שאלתא דשאלנא קדמיכון — תא שמע»).

מבחינה מחקרית-ביבליוגרפית חשובים הפרקים הדנים על «ספר השאלתות ומפרשיו בדפוס» ו«ספר השאלתות בכתבי יד», שהרב מ. השתמש בהם ב"חילופי נוסחאות" ושעל פיהם בנה נוסח מתוקן של השאילתות.

כמה מאמרים שבשאילתות אינם מצויים לא בתלמוד בבלי ולא בתלמוד ירושלמי, ויש שבאים בשינויי נוסח. חשיבות יתירה למפעלו של הרב מ., שבו משתקף הקשר האמיץ שבין ההלכה והאגדה, אחדות זו שבין שתי הפנים לתורה שבעל-פה נוצרה מתוך שיתוף מגמה ותיאום תעודה עד שבחיי העם ובהכרתו נעשו לקנין אחד. ודאי שגורמים חברתיים-חינוכיים הביאו לידי מציאתן של ההלכה והאגדה, או לזיקת-הגומלין ביניהן.

עבודה זו של העתקת כתבי-היד דרשה ריכוז כל כוחותיו של הרב מ. ולשם כך נסע לספריות לונדון, אוקספורד, פריז ורומי. «ערבוב תחומים» זה יזרר אמנם תמיהה אצל חכמים אחדים, כגון

פרופ' חיים טשרנוביץ (רב צעיר), שכתב (ב"תולדות הפוסקים") "הדבר שמפליא אותנו ביחוד בספר הזה הוא, שאין בו מחיצה בין הלכה ואגדה". "כמעט כל שאלתא מתחילה בדברי אגדה ומענין לענין חוזר המחבר מהלכה לאגדה ולהיפך".

הרב ד"ר מירסקי ראה בספרות העברית בדורות האחרונים ובדורנו גילוי לרוח היוצר המקורי של עמנו. אף-על-פי שתכניה ואתנעיה לא הוטבעו על אדני הדת, לא התנכר לה, ולהפך, הוקירה על ערכיה החיוביים והחינוניים, כי נתנה ביטוי לחיי העם ורוחו, קראה לתחיית ישראל וטיפחה בו השאיפה לגאולה ולתמורה, לחידוש ימינו כקדם.

הרב מ. היה בין המעטים שבין חכמי התורה שגזקו ליצירה העברית החדשה ויחד דברי הערכה על כמה ממשוררינו¹⁶. הוא גילה ענין גם ביצירות הספרות והאמנות הכלליות ודרש סימוכים בין חכמתה של יפת ותורתה של שם¹⁷. כן חישף ביצירות-יצירה באנשי מדע ומחקר, תורה וחכמה; באישי ציבור ובמנהיגי תנועת התחייה¹⁸.

הרב מ. התרפק על היופי ויצירות-אמנות הפעימו את לבו. את נהייתו לביטוי אמנותי סיפק, כאמור, ברשמיו מטייליו ופגישותיו בתפוצות ובמדינת ישראל. רשמיו אלה מתקרבים לתחום הריפורטאז'ה הציורית, כגון תיאור רמסגייט באנגליה, עירו של ר' משה מונטיפיורי¹⁹:

"העיר רמסגייט בנויה על כף-ים הנשקף אל דובר. לפנים נחשבה אחת הערים הראשונות במעלה לקייטנים. את רחובה הפונה אל הים עדיין מפארים גני-פרחים צבעוניים ובריכות-מים ודמויות חיות ועופות שכעלות עליהן עין החשמל לעת ערב הן נראות כמו נעות לרוח הים ומשרות על המסתכל רגש מסתורי לא מזה".

אף בתיאור אישים השתמש במשל ובציור²⁰:

"דומה היה [פרופ' ש. אסף] לאילן שעיקרו ברשות היחיד ונפו נוטה

16) המשורר בעל האגדה — ת. ג. ביאליק (ב"ארץ וימים"); ; אהרן צייטלין ("הדאר", גליון יד, תשי"ט); ; ביאליק על חכמת ישראל בעברית ("פרקים", כרך ב', תשרי, תש"ך); ; ישראל אפרת בן השבעים ("הדאר", גליון ל', תשכ"ג), ועוד.

17) ראה מאמרו "הזקן והים", על ספרו של ארנסט המינגוויי, הצפה, י' חשוון, תשי"ט.

18) מנחם אוסישקין, פרופ' שמחה אסף, אליעזר בן-יהודה, שלום ברון, הגרא"י הרצוג, ת. הרצל, חיים וייצמן, צבי ולפסון, זאב זיבוטינסקי, ד"ר פנחס חורגין, הרב י. ג. מימון, נחום סוקולוב, הגרי"א ספקטור, ש. י. עגנון, מ. ריבולוב, ש. ז. שור ועוד.

19) "גל-עד", הדאר, שנה ל"ג, גליון ב'.

20) "חכם עם" (לזכרו של הרב פרופ' שמחה אסף ז"ל), ש"ט, גליון יד.

לרשות הרבים, נתעורר הגוף למשבר-רוח כלשהו, יורדת אותה התעוררות עד לעיקרו, ונמצא זעזוע של שעה מביא להתעמקות פנימית שרשית לדורות". כבר דובר על הקשר הנפשי בין הרב מ. לבין ציון וירושלים, שלא פסק לחזור אליהן בגוף וברוח. ביתוד העלה על ראש ענייניו את ירושלים "מקום שעניי ולבי שם כשגופי בני-יורק"²¹. רשמיו מארץ ישראל מביקורו בתש"ז, בימי "עוצר" ויגון, מתיחות והתרגשות, הם פרשה היסטורית רבת-חוויה ורגש. אלה היו ימי הפגישות בין הארץ ואחינו בני ישראל פליטי השואה, שעברו את יסורי התופת הנאצי. הרב מ. מעביר לפנינו דמויות של שרידי השואה והציב ציונים ל"קריות ארבע", "גוש-עציון", וחלוצי-גבוריו, תפארת-אדם-ויהודי, שנפלו כעבור שנה על קדושת הארץ וישראל, בידי הליגיון הערבי ובני ישמעאל, תושבי חברון. בדרך לחברון ולגוש, נישח לבו של הרב מ. נישח הבאות²²:

"בדרך זו שאני עובר עליה דרכו אברהם ויצחק בנו מאוהלם להר המוריה. לכמה עקידות הלכו מאז אבות ובנים מישראל, אך הגדולה מכולן היא זו העקידה שאליה הולכים בחורי ישראל דרוכי רצון וחפשים מכל מורך לב לגאול את אדמת האבות מידי המשתחוים לאבק שומרי הישימון". כשקמה מדינת ישראל ראה בה התגשמותו של חזון הדורות וקיום היעודים הלאומיים-הדתיים — שנים שהם אחד — מימי קדם. פלא תקומת ישראל הוא יחיד במינו, ואין לו אח בתולדות עמי תבל. עמים עתיקים בארצות מסביב לים התיכון אינם רואים את עצמם ממשיכים החיים הלאומיים לתושבי הארצות האלה. "הלשון המדוברת בפי בני אתונא ורומא של ימינו אינה שפת סבי דבי אתונא ורומא שמלפנים". מורשתנו, שלשלת הדורות שלנו, היא שהביאה אותנו עד הלום.

בקווים נוגעים אל הלב תיאר את ימי השושים והיגונים של מדינת ישראל — את חג העצמאות²³ ("כל דמיון, ואפילו דמיון יוצר ועשיר ביותר של בן-גולה, לא יוכל לצייר לו מהותו של החג הזה במדינת ישראל אם לא ראה אותו בעיניו"); ואת ערב יום העצמאות, הוא יום הזכרון לחילים שנפלו במלחמת הישיחורר ושהקריבו את חייהם "כדי להחיות עם רב".

אפייני לגבי דרכו של הרב מ. ברשימות-ההווי שלו הן הפגישות והשיחות, שיש בהן מן הנרמז והמפתיע. כזאת היא שיחת-האקראי עם קצין צה"ל בחגיגת יום העצמאות בבאר-שבע. שאל הרב מ. את הקצין שישב על

21) בסוף המבוא לשאלות דרב אחאי גאון, ירושלים, תש"ך, עמ' 41.

22) "בשבילי העקידה", ארץ וימים, עמ' ר"מ.

23) "דגלי כן תרים...", (רשמי תייר בחג העצמאות), הדאר, שנה מג (תשכ"ד),

ידו: "האם ראה אברהם אבינו בדמיונו מראה זה של אוכלוסיה של ק"ן אלף חוגגים?" ענה הקצין בחיך: "וכי לא הראהו הקב"ה על כוכבי השמים לרוב ואמר לו, כה יהיה זרעך?" ואז פנה הקצין לאשתו ואמר: "שמעת לשאלת שכני?" והיא ענתה: "כן, אברהם"...

* * *

הרב ד"ר שמואל ק. מירסקי זכה לדרוך על אדמת ירושלים העתיקה אחרי כיבושיו המופלאים של צבא ההגנה לישראל במלחמת ששת הימים. יש מן הסמל בדבר שאת מאמריו האחרונים הקדיש לעיר שאת תהילתה לא נלאה לספר כל הימים — ירושלים²⁴. אף במאמרים אלה הוא שזור אגדה ומציאות ושתייהן פתוחות זו בזו. האגדה מספרת על שני האדריכלים שבנו את חומת העיר העתיקה והשולטן סולימן ציווה לתלותם. על שום מה? על שום שהשאירו את הר ציון מחוץ לחומה — ההר הזה, שהיה בו משום "נחמה פורתא" במשך השנים שירושלים העתיקה היתה סגורה ומסוגרת ומנותקת ממדינת ישראל.

נצחון ישראל מורה על עליונות רוח עמנו. הרב מ. מסטייע בפירושו של רבינו אשר בר יחיאל את הדין "כל דאלים גבר". לכאורה הדין מתנגד להכרתנו המוסרית, אלא שאין הדבר כן, "שמי שהדין עמו מוסר נפשו להעמיד את שלו בידו יותר ממה שמוסר האחר נפשו לגול".

אף שם המאמר האחרון, שהספיק לפרסם בעודו בחייו, ונדפס שבועות מעטים לפני מותו, "אמונה ושירה", מרמז על שורש נשמתו של החכם והסופר. וכה דבריו בסיום המאמר²⁵:

"...השיר שהיו שרים, ופרצת', נתקיים. פרצנו ימה וקדמה, צפונה ונגבה. יש עכשיו תפיסה שירית, היא אמנם עמומה, אבל אפשר ללבותה ובנו תלוי הדבר. אנו יכולים וצריכים ללבות את הניצוץ השירי, מפני שאין אמונה בלי שירה שבלב".

המאמר מסכם יפה את חייו של החוקר והסופר — הרב ד"ר שמואל ק. מירסקי, שירותו הרוחנית טבועה בחותם של תורה וחכמה, אמונה ושירה.

24) "עיר החוון והאם לישראל" (גם באולתה של ירושלים השבויה), הדאר, שנה מזו (תשכ"ז), גליון ל'.

25) "אמונה ושירה", הצפה, י"ב מנחם-אב, תשכ"ז (המאמר מופיע בשם "שירה ואמונה" ב"שנה בשנה", תשכ"ט).